

УДК 347.1

Тетяна Пономарьова,викладач кафедри загально-правових дисциплін
Інституту кримінально-виконавчої служби

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ВИНИКНЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджується питання визначення моменту виникнення договірних зобов'язань, виходячи з окремих комбінацій таких характеристик договору, як «укладення», «дійсність» та «чинність».

Ключові слова: договір, укладення договору, неукладений договір, дійсність договору, недійсний договір, чинність договору.

Постановка проблеми. У науковій літературі не приділяється достатньої уваги питанню моменту виникнення договірних зобов'язань у цивільному праві. Нині серед висловлювань учених-цивілістів можна знайти твердження, які так чи інакше зводяться до того, що таким моментом є укладення договору [1, с. 169] або ж набрання договором чинності [2, с. 195]. Втім дані твердження не отримали детального дослідження. Більше того, укладення і чинність договору не є тотожними поняттями і можуть не збігатися у часі. Визначаючи момент виникнення договірних зобов'язань, недостатньо спиратись просто на час укладення або набрання чинності договором, а необхідно враховувати інші супутні фактори.

Метою статті є дослідження залежності моменту виникнення договірних зобов'язань від комбінації таких характеристик договору, як «укладення», «дійсність» та «чинність».

Аналіз наукового дослідження. Питання укладення, дійсності і чинності договору знайшли своє відображення в працях таких учених, як В. В. Вітрянський, І. В. Спасибо-Фатєєва, Т. В. Боднар, С. М. Бервено, Д. О. Тузов, О. В. Гутніков, С. О. Бородовський, Ж. А. Білоус, В. О. Кучер, С. А. Подоляк, С. С. Потопальський, Я. М. Романюк та інші.

Викладення основного матеріалу. Нині можна стверджувати таке:

1) У цивільному праві існують категорії укладення договору, його дійсність та чинність. Водночас законодавством встановлено вимоги до чинності договору, а також підстави, коли його можна вважати недійсним.

Стосовно ж визнання договору неукладеним як серед науковців, так і серед практиків існують суперечливі позиції.

2) Для визначення моменту виникнення договірних зобов'язань необхідно, перш за все, встановити, чи виникали вони взагалі. Для цього необхідно оцінити наявність чи відсутність ознак того, чи є договір укладеним, чи є він дійсним і чи набув чинності, потім поєднати отримані результати і зробити з них висновок.

На нашу думку, поняття укладення, дійсності і чинності хоч і є взаємопов'язаними, проте не є взаємозалежними поняттями. Більше того, деякі правові норми, а також правозастосовна практика спрямовані на збереження правовідносин у тій мірі, що створюються умови для визнання дійсними та укладеними договорів, у яких містяться ті чи інші дефекти у вигляді відхилення від вимог законодавства.

Отже для з'ясування моменту виникнення договірних зобов'язань ми повинні визначитися з тим, чи виникали вони взагалі. Для цього потрібно оцінити комбінації наведених категорій.

1. Договір є укладеним, дійсним і набув чинності. Під укладенням у даному разі будемо вважати погодження сторонами абсолютно всіх істотних умов і відображення їх у самому договорі, а також дотримання процедури оферта-акцепт. Також будемо вважати, що договір набрав чинності з моменту його укладення. Дана ситуація є ідеальною, адже жодних суперечок на предмет виникнення договірних зобов'язань виникати не може. Тому момент набрання чинності договором збігається з його укладенням, тому немає жодної

різниці, коли саме виникли зобов'язання: чи з моменту укладення, чи з набранням чинності. Тому можна стверджувати, що за даних обставин договір набуває чинності з моменту його укладення, оскільки саме укладення стає в основі інших категорій.

2. Договір є укладеним, дійсним, але чинності не набув. Прикладом можуть бути договори з відкладальною умовою або так звані «каскадні договори», тобто такі, коли кожен наступний вступає в дію після закінчення дії іншого договору між тими самими сторонами, стосовно того ж предмету і на аналогічних умовах. Чи можна вважати, що за таких обставин договірні зобов'язання виникли з моменту укладення договору, чи для цього необхідно дочекатись моменту набрання ним чинності?

Ми схилиємось до тієї позиції, що укладення договору являє собою досягнення між сторонами згоди з істотних умов, а чинність – те, що умови договору розпочали свою дію. З огляду на це, на нашу думку, говорити про те, що зобов'язання між сторонами виникають з моменту, коли умови договору починають діяти, видається некоректним. Більш логічним є допустити, що договірні зобов'язання між сторонами виникли за фактом укладення договору, який не містить підстав для недійсності, і сторони мають право очікувати їх реалізації у майбутньому – з моменту набрання договором чинності. Іншими словами, чинність договору являє собою в цьому разі не момент виникнення договірних зобов'язань, а момент початку їх реалізації.

3. Договір є укладений, набув чинності, але містить у собі підстави недійсності. У цьому разі необхідно з'ясувати, про яку саме недійсність договору йдеться: про його нікчемність чи оспорюваність, і чи не може бути в конкретному випадку застосована стаття 220 ЦК. Також необхідно дослідити зміст договору відповідно до частини 2 статті 236 ЦК.

Отже, ми можемо стверджувати таке. У випадку із нікчемністю договору за загальним правилом ми не можемо говорити про те, що договірні відносини між сторонами взагалі виникали. Замість цього сторонами була здійснена спроба їх встановити, яка тим не менш не досягла своєї мети.

Тим не менш із цього може бути виключення, пов'язане з тим, що нікчемний за загальним правилом договір може бути визнаний дійсним судом і в тому разі ми знову отримуємо ідеальну конструкцію: договір укладений, чинний і дійсний.

Проте ми розуміємо, що від дати укладення договору до дати вступу у силу рішення суду про визнання такого договору дійсним може пройти багато часу. При цьому складається така ситуація. Згідно з частиною 1

статті 220 ЦК договір, який підлягає нотаріальному посвідченню, без нього є нікчемним. Водночас частиною 2 цієї статті суду надається лише повноваження визнати такий договір дійсним за певних умов, але навіть і в такому разі суд не зобов'язаний це робити. Отже, можна допустити, що договір, якому бракує нотаріального посвідчення, автоматично є нікчемним доти, доки у силу не вступить судове рішення щодо його дійсності.

Водночас стаття 236 ЦК передбачає, що договір є недійсним з моменту вчинення. Постає питання: в який момент виникнуть договірні відносини, якщо суд все-таки прийме рішення про дійсність договору: з моменту укладення договору, коли він згідно зі статтею 236 ЦК був недійсним і виключення із цього не допускається, чи з моменту прийняття судового рішення?

На нашу думку, наразі в законодавстві дане питання не знаходить своєї відповіді, що може спричинити чимало правових спорів. Тому ми вважаємо за доречне доповнити частину 3 статті 640 ЦК таким реченням: «У разі визнання судом дійсним договору, попри недодержання сторонами вимоги закону про його нотаріальне посвідчення, такий договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції».

Таким чином, ми дотримуємось думки про те, що договірні зобов'язання з даного договору виникатимуть з моменту його укладення, але, зважаючи на особливості, передбачені у статті 220 ЦК, таке виникнення обов'язково має бути підтверджено судовим рішенням.

Якщо ж договір є оспорюваним, то може скластися така ситуація, коли жодна зі сторін не піддасть його сумніву і він буде повністю виконаний. У цьому разі, ми вважаємо, що немає причин сумніватись у тому, що договірні зобов'язання виникли з моменту укладення договору. Більше того, правові норми, присвячені правовим наслідкам ряду оспорюваних договорів, у своєму змісті містять конструкцію «може бути визнаний недійсним». Таким чином, остаточне вирішення питання про недійсність таких договорів, навіть за наявності передбачених законом підстав і за умови пред'явлення позову, все одно залишається на розсуд суду, який може відмовити у задоволенні висунутих вимог. Із приводу цього ми повністю погоджуємось з твердженням про те, що оспорювані договори все ж таки породжують права та обов'язки сторін [3, с. 21]. Тому ми вважаємо, що норму статті 236 ЦК у частині того, що недійсним договір стає недійсним з моменту його вчи-

нення, слід застосовувати тільки у разі, коли відповідний позов буде поданий до суду і вимоги отримають своє задоволення.

Проте може бути так, що одна зі сторін оскаржить дійсність договору і судом буде прийняте рішення про його недійсність. Дане оскарження може мати місце протягом усього часу виконання договору. Тому постає питання: чи виникали в даному разі між сторонами зобов'язання; якщо так, то коли, якщо ж ні, то як можна назвати ті права та обов'язки, які реалізовувались сторонами до моменту оскарження договору?

Стаття 236 ЦК говорить про те, що договір буде недійсним з моменту його вчинення. Водночас у ній згадується про припинення можливості настання прав та обов'язків за таким договором на майбутнє. Відповідно, із цього можна допустити, що якщо така можливість припиняється, то значить вона мала місце настати, іншими словами зобов'язання виникали. Водночас Цивільний кодекс не містить згадок про долю самих зобов'язань. На відміну від нього, Господарський кодекс передбачає такі норми. Для прикладу, частина 3 статті 207 ГК говорить про те, що з дня набрання сили судовим рішенням припиняється виконання зобов'язання. Отже, знов-таки можна допустити можливість його виникнення.

Ми дотримуємось позиції щодо того, що недійсність слід відносити до правових наслідків договору, тому ми підтримуємо думку про те, що вони мають застосовуватись як до дій учасників договору, які вже були вчинені до моменту винесення судового рішення, так і до дій, які ще не виконані сторонами [4, с. 401].

Окрім того, ми схилиємось до думки про те, що питання укладення договору необхідно з'ясувати перед питанням його дійсності. Таким чином, ми вважаємо, що у випадку з оспорюваним договором зобов'язання по ньому виникали з моменту його укладення, проте були припинені як на майбутнє, так і зі зворотною дією.

4. Договір не містить ознак недійсності, проте є сумнівні в його укладенні.

Ми підтримуємо позицію, що неукладений договір взагалі не можна вважати договором, тому неможливо говорити про виникнення саме договірних зобов'язань між його сторонами. Саме тому ми навмисно виключили з даної характеристики згадку про чинність такого договору, оскільки не можна вести мову про те, що вступить в дію договір, якщо самого договору не існує.

Норма статті 638 ЦК дозволяє подвійне її трактування з питання необхідності погодження і відображення у договорі всіх його істотних умов, та й сам їх перелік часом видається таким, що не відповідає сучасним

потребам. Усе це в сукупності призвело до різних підходів як у науці, так і в судовій практиці до визначення того, чи був укладений договір, чи ні, якщо у його тексті не відображений весь перелік істотних умов, які містяться у законодавстві, або ж тих, що є характерними для даного виду договору чи на яких наполягала одна зі сторін.

Отже, для відповіді на питання щодо виникнення договірних відносин за відсутності погодження істотних умов договору ми повинні перш за все з'ясувати, чи мав місце сам договір, тобто чи був він укладений. У даному разі наша відповідь буде ґрунтуватись на тому, що, окрім погодження і відображення у тексті договору всіх необхідних істотних умов, доречно буде брати до уваги інші фактори: повне його виконання, прийняття такого виконання, винесення судового рішення у спорі про укладення договору тощо. У будь-якому разі у даній ситуації момент виникнення договірних зобов'язань необхідно пов'язувати з вирішенням питання укладення такого договору.

Висновки

На підставі переліку можливих варіантів комбінації характеристик договору ми можемо дійти висновку, що вирішення питання моменту укладення договору неможливе без з'ясування факту того, чи виникали такі зобов'язання взагалі. Саме виникнення договірних зобов'язань можливе не тільки за умови, коли договір одночасно є й укладеним, і дійсним, і чинним. Вести мову про їх виникнення можливо і при інших комбінаціях, які ми розглянули вище. У цілому ми схилиємось до думки про те, що однозначно пов'язати момент виникнення договірних зобов'язань із набуттям договору тієї чи іншої характеристики (тобто з його укладенням, дійсністю, або набуттям чинності) буде дещо некоректно. На нашу думку, такий момент повинен визначатись з урахуванням комбінації всіх окремих факторів, які впливають на укладення договору.

Список використаних джерел:

1. Бервено С. М. Проблеми договірного права України: монографія. – К., 2006. – 392 с.
2. Брагинский М. И. Договорное право: в 4-х кн. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М., 2003. – Кн. 1. – 848 с.
3. Мірошниченко А. Проблемні питання недійсності угод (правочинів) із земельними ділянками / А. Мірошниченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2006 р. – № 70–71. – С. 21–23.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / за відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К., 2005. – Т. I. – 832 с.

В статье рассматриваются вопросы определения момента возникновения договорных обязательств, исходя из отдельных комбинаций таких характеристик договора, как «заключение», «действительность» и «действие».

Ключевые слова: договор, заключение договора, незаключенный договор, действительность договора, недействительный договор, действие договора.

In the article we analyze combinations of the contract's characteristics as a «conclusion», «validity» and «action» which can help us to determine the moment of the appearance of the contractual obligations in each certain case.

Key words: contract, conclusion of the contract, not concluded contract, validity of the contract, invalid contract, contract's action.

